

Kazimierz Korzan

Postępowanie nieprocesowe przed sądem pierwszej instancji

§ 1. Wszczęcie postępowania nieprocesowego przed sądem pierwszej instancji

Jak wiadomo, proces wszczyna się tylko na żądanie uprawnionego podmiotu, natomiast postępowanie nieprocesowe może być wszczęte zarówno na wniosek, jak i z urzędu (art. 506 k.p.c.). Wszczęcie postępowania na wniosek jest regułą, a z urzędu wyjątkiem.

Zgodnie z art. 511 § 1 k.p.c. wniosek o wszczęcie postępowania nieprocesowego powinien czynić zadość przepisom o pozwie, z tą zmianą, że zamiast pozwanego należy wymienić zainteresowanych w sprawie. Przepisy te odsyłają do postanowień zawartych w art. 125 i nast. k.p.c., dlatego należy przyjąć, że wniosek przede wszystkim ma odpowiadać wymaganiom pisma procesowego (art. 125 i nast.), a dopiero w dalszej kolejności warunkom określonym w art. 187 k.p.c. Ze względu na treść art. 187 k.p.c., wniosek w postępowaniu nieprocesowym musi spełniać te same warunki, co pozew. Składają się na nie elementy obligatoryjne i fakultatywne. Do elementów obligatoryjnych należy dokładnie określone żądania i przytoczenie okoliczności faktycznych. Te dwa elementy odróżniają wniosek o wszczęcie postępowania nieprocesowego od zwykłych pism procesowych. Zgodnie z art. 187 k.p.c., wniosek powinien jeszcze zawierać dodatkowe elementy: wskazanie wartości przedmiotu postępowania w sprawach majątkowych i – w miarę potrzeby – okre-

ślenie właściwości sądu. Jednakże potrzeba taka w postępowaniu nieprocesowym powstaje w wypadkach wyjątkowych, ponieważ przepisy szczegółowo oznaczają tę właściwość. Do elementów fakultatywnych wniosku o wszczęcie postępowania nieprocesowego z reguły należą wnioski dotyczące przygotowania rozprawy lub posiedzenia oraz zabezpieczenia roszczenia. Nie są natomiast adekwatne do tego postępowania wnioski dotyczące nadania postanowieniom rozstrzygającym sprawę co do istoty rygoru natychmiastowej wykonalności, gdyż postępowanie nieprocesowe nie uzależnia powstania wykonalności od wniosku zgłoszonego przez zainteresowany podmiot. Bezprzedmiotowe jest również zgłoszenie wniosku o przeprowadzenie rozprawy pod nieobecność wnioskodawcy, z uwagi na treść art. 513 k.p.c., w świetle którego niestawiennictwo uczestników nie hamuje rozpoznania sprawy.

Jeżeli wniosek nie odpowiada warunkom formalnym, stosuje się art. 130 k.p.c. Za brak formalny uchodzi m.in. fakt zupełnego pominięcia we wniosku osób zainteresowanych. Jeżeli pominięcie to odnosi się tylko do niektórych zainteresowanych, a sądowni są znane ich nazwiska i adresy, to należy ich wezwać do udziału w sprawie w trybie z art. 510 § 2 k.p.c. Jednakże wnioskodawca jest obowiązany w zakreślonym przez sąd terminie wykazać swoją legitymację do zgłoszenia wniosku. Po bezskutecznym upływie terminu wniosek powinien ulec zwrotowi z mocy art. 130. Pominięcie bowiem uzasadnienia legitymacji pozbawia możliwości oceny na posiedzeniu niejawnym, czy istotnie po stronie wnioskodawcy zachodzi oczywisty brak tej legitymacji (art. 514 § 2).

Warto podkreślić, że przepisy kodeksu postępowania cywilnego nie regulują w sposób jednoznaczny zagadnienia legitymacji, co wynika również z rozważań na temat podmiotów postępowania nieprocesowego. Na podstawie wspomnianych przepisów można rozróżnić dwa rodzaje wypadków. W pierwszym z nich, przepisy ściśle oznaczają osoby uprawnione do zgłoszenia wniosku o wszczęcie postępowania. Dotyczy to m.in. legitymacji do zgłoszenia wniosku o ubezwłasnowolnienie (art. 545 § 2), o zezwolenie na zawarcie małżeństwa (art. 561 § 2), o zwolnienie od obowiązku złożenia urzędowi stanu cywilnego dokumentu potrzebnego do zawarcia małżeństwa (art. 562)¹. W drugim wypadku, uprawnienie

---

¹ Por. także art. 563, 583, 585 § 1, art. 592, 593, 600, 611, 612 § 1, art. 655 art. § 1 i 2, art. 658 i 665 k.p.c., art. 145 k.c. w zw. z art. 626 k.p.c., art. 210 k.c.

do zgłoszenia wniosku ma każdy zainteresowany, czyich praw dotyczy wynik postępowania. Przykład mogą stanowić przepisy dotyczące stwierdzenia nabycia spadku (art. 1025 § 1 k.c.), uznania za zmarłego (art. 527), uchylecia postanowienia orzekającego uznanie za zmarłego (art. 541 § 1), stwierdzenie zasiedzenia (art. 609 § 1).

Postępowanie nieprocesowe z urzędu sąd wszczyna poprzez podjęcie określonej czynności. Istnieją jednak wątpliwości, czy każdą czynność można uznać za akt takiego wszczęcia. Wydaje się, choć jest to dyskusyjne², że wszczęcie z urzędu postępowania rozpoznawczego następuje z chwilą podjęcia przez sąd postanowienia określającego przedmiot postępowania nieprocesowego³. W praktyce jednak sąd, rezygnując z wydania takiego postanowienia, od razu przystępuje do rozpoznania sprawy. W takim wypadku czynnością wszczynającą jest każda aktywność, którą sąd uruchamia swoją działalność w celu tego rozpoznania.

Fakt, że sprawa może być wszczęta z urzędu nie wyklucza możliwości zgłoszenia wniosku przez zainteresowany podmiot. Podmiot, który złożył wniosek, dysponuje nim. Może więc go cofnąć, ograniczyć itp. Jednakże cofnięcie i inne akty dyspozytywne są bezskuteczne w sprawach wszczynanych z urzędu.

Inaczej przedstawia się zagadnienie w sprawach wszczynanych na wniosek. W tych sprawach, jeśli po rozpoczęciu posiedzenia żaden z uczestników nie sprzeciwi się cofnięciu wniosku (art. 512 § 1), dojdzie do umorzenia postępowania. Cofnięcie wniosku ponadto podlega, z mocy art. 203 § 4 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c., takiej samej kontroli jak w procesie cofnięcie pozwu.

§ 2. Kumulacja roszczeń oraz skutki wszczęcia postępowania

W postępowaniu nieprocesowym obowiązuje tylko jeden przepis dotyczący kumulacji roszczeń. Jest nim art. 689 k.p.c., zezwalający na połączenie w jednym postępowaniu działu spadku i zniesienia współwła-

---

² Patrz B. Dobrzański, [w:] B. Dobrzański, M. Lisiewski, Z. Resich, W. Siedlecki, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 778.

³ Bliżej o tym W. Siedlecki, *Przedmiot postępowania cywilnego*, [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, red. J. Jodłowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 187.

ności. W pozostałych przypadkach kumulacja jest dopuszczalna na zasadach ogólnych, tj. z mocy art. 191. Przepis ten poprzez art. 13 § 2 k.p.c. należy jednak stosować z odpowiednimi modyfikacjami. Przy ich uwzględnieniu kumulacja wejdzie w rachubę w tym samym rodzaju postępowania. Odmienny rodzaj postępowania zatem wyłączy możliwość połączenia np. wniosków, które dotyczą stosunków prawnych wynikających z prawa osobowego, z wnioskami, które dotyczą stosunków wynikających z prawa spadkowego itp. W pewnych wypadkach nie można także łączyć spraw z tego samego działu prawa. Nie jest np. dopuszczalne łączenie rozpoznawania wniosków o uznanie za zmarłego i o ubezwłasnowolnienie, ze względu na odmienne przedmioty ochrony i obowiązywanie odmiennych reguł postępowania. Sprawy o uznanie za zmarłego ponadto rozpoznaje sąd rejonowy, a sprawy o ubezwłasnowolnienie – sąd okręgowy.

Dotychczas była mowa o fakultatywnej kumulacji roszczeń.

W postępowaniu nieprocesowym znane są również wypadki obligatoryjnej kumulacji roszczeń w razie ich dochodzenia przed sądem. Wynika ona z nakazu ustawy⁴. Obecnie z mocy art. 618 k.p.c. w sprawie o zniesienie współwłasności sąd rozstrzyga także o wzajemnych roszczeniach współwłaścicieli z tytułu posiadania rzeczy i innych roszczeniach, o których mowa w powołanym przepisie. Niezgłoszenie w toku sprawy roszczenia o zniesienie współwłasności ulega prekluzji, bowiem artykuł 618 § 3 k.p.c. wyraźnie wyłącza możliwość jego dochodzenia po zapadnięciu prawomocnego postanowienia o zniesieniu współwłasności. Powołany przepis ma także zastosowanie z mocy art. 688 k.p.c. w postępowaniu działowym. Wszystkie roszczenia wyszczególnione w art. 686 k.p.c. powinny być zatem w tym postępowaniu dochodzone łącznie. W jednym z orzeczeń Sąd Najwyższy słusznie zwrócił uwagę, że z chwilą wszczęcia postępowania o dział spadku nie jest dopuszczalne odrębne postępowanie

---

⁴ W procesie tego rodzaju kumulację przewiduje art. 143 k.r.o. Z jego treści wynika, że jeżeli ojcostwo mężczyzny, który nie jest mężem matki, nie zostało ustalone zarówno dziecko, jaki i matka mogą dochodzić roszczeń majątkowych związanych z ojcostwem tylko jednocześnie z ustaleniem ojcostwa. Nie dotyczy to roszczeń matki, gdy dziecko urodziło się nieżywe.

obejmujące roszczenie spadkobiercy o wykup działki na podstawie art. 231 § 1 k.c.⁵

Zgodnie z art. 686 k.p.c., w postępowaniu działowym sąd również rozstrzyga o istnieniu zapisów. Powołany przepis nie wspomina o wykonaniu i zmniejszeniu zapisów, a także poleceń (art. 1003-1007 k.c.), dlatego rozstrzyga się o nich wyłącznie w procesie.

Z tymi samymi zastrzeżeniami kumulacja obligatoryjna żądań występuje przy stwierdzeniu nabycia spadku. Odnosi się to w szczególności do kwestii ważności testamentu, gdy wykazanie jego nieważności wywiera wpływ na stwierdzenie porządku dziedziczenia. W takim wypadku nie wiadomo, czy jest to dziedziczenie ustawowe czy testamentowe, a jeżeli testamentowe, to na podstawie którego z kilku istniejących testamentów. W literaturze uważa się, że w przedstawionej sytuacji brak byłoby interesu prawnego w wytoczeniu powództwa o ustalenie nieważności testamentu, skoro interes ten może być zaspokojony w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku. Nie można tego jednak powiedzieć o wypadkach, w których spór sprowadza się do ważności takich rozporządzeń testamentowych, jak zapisy (z wyjątkiem przewidzianych w art. 961 k.c.) lub polecenia, gdyż nie miałyby one wpływu na stwierdzenie, kto spadek dziedziczy⁶. Tego rodzaju spór podlega rozstrzygnięciu w procesie.

Złożenie do sądu wniosku wywołuje te same skutki, co wniesienie pozwu. Uzewnętrzniają się więc one w sferze zarówno procesowej, jak i materialnej. W pierwszej z nich dochodzi m.in. do utrwalenia jurysdykcji krajowej (*perpetuatio iurisdictionis* – art. 1096) i właściwości sądu (*perpetuatio fori* – art. 15 w zw. z art. 13 § 2). Z chwilą wpłynięcia do sądu wniosku powstaje obowiązek zbadania go przez przewodniczącego pod względem formalnym.

W sferze materialnej spośród skutków, jakie wywołuje wniesienie wniosku do sądu, należy wymienić przerwanie biegu przedawnienia (art. 123 i nast. k.c.) i przemilczenia (art. 175 k.c.).

---

⁵ Patrz orzeczenie SN z dnia 21.10.1968 r. III CZP 74/68, OSPiKA 1969, nr 7-8, poz. 158, s. 322 oraz glosa A. Kubasa, OSPiKA 1969, nr 12, poz. 252, s. 525.

⁶ Patrz J. Polickiewicz, [w:] J. Polickiewicz, W. Siedlecki, E. Wengerek, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1980, s. 274 oraz zamieszczona w tej pracy wypowiedź W. Siedleckiego, s. 67.

Tak samo, z chwilą doręczenia wniosku powstają podobne skutki jak z chwilą doręczenia pozwu. Mają one charakter procesowy i materialnoprawny.

Do skutków procesowych należy zaliczyć stan sprawy w toku (*lis pendens*), z którego wynika zakaz wszczęcia drugiego postępowania o identycznym przedmiocie. Gdyby np. toczyło się już postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku po określonym spadkodawcy, to później zgłoszony wniosek o stwierdzenie nabycia spadku po tym samym spadkodawcy musiałby zostać odrzucony na mocy art. 199 § 1 pkt 2 w zw. z art. 192 pkt 2 i art. 13 § 2 k.p.c.⁷ Nie odnosi się to do wniosku zmierzającego do zmiany w trybie art. 679 k.p.c. stwierdzonego prawomocnie nabycia spadku. Dalszym skutkiem doręczenia wniosku uczestnikom postępowania jest stworzenie warunków do podejmowania wszelkich czynności procesowych przewidzianych przez kodeks do zabezpieczenia prawidłowej ochrony własnych praw i zgodnego z prawem rozstrzygnięcia sprawy. W szczególności uczestnik może podnosić zarzuty wskazujące na bezzasadność żądania wnioskodawcy, który się domaga, aby wynagrodzenie za pracę albo inne należności przypadające jednemu małżonkowi były w całości lub w części wypłacone do rąk drugiego małżonka jako wnioskodawcy (art. 565 § 2).

Problem obrony praw uczestnika przedstawia się w przytoczonym przykładzie podobnie jak w sporze o prawo w rozstrzyganym w procesie. To samo należy powiedzieć o wspomnianej obronie w postępowaniu działowym i o zniesienie współwłasności, gdzie przy rozliczaniu wymienionych wzajemnych roszczeń dochodzi pomiędzy uczestnikami do ostrych sporów.

Wypowiedź ta nie podważa wcześniej już sformułowanej tezy, że w postępowaniu nieprocesowym w zasadzie nie chodzi o rozstrzygnięcie sporów o prawo, a w wypadkach, w których te spory występują, obrona

---

⁷ Ze względu na treść art. 443-445 i 579 k.p.c. również kwestie związane z władzą rodzicielską i obowiązkiem przyczynienia się do zaspokojenia potrzeb rodziny nie mogą być rozstrzygane równocześnie w trybie procesu i nieprocesowym – patrz w związku z tym W. Broniewicz, „Sprawa w toku” w *przypisach KPC*, ZNUŁ, Łódź 1970, ser. 1, z. 69, s. 13; W. Berutowicz, *Chwila wszczęcia postępowania rozpoznawczego przed sądem powszechnym*, ZN ASW 1976, z. 1, s. 39 i nast.

praw podmiotowych uczestników postępowania ma również odmienny charakter niż w procesie. Wspomniana obrona jest dostosowana do specyfiki postępowania nieprocesowego, stąd m.in. uczestnik postępowania po doręczeniu mu odpisu wniosku nie może wykorzystać powództwa wzajemnego jako środka obrony przewidzianego w art. 192 pkt 2 k.p.c. Może natomiast, i powinien, zgłaszać zarzut potrącenia przy wzajemnych rozliczeniach w sprawie działu spadku czy zniesienia współwłasności.

Wydaje się, że również konsekwencje zbycia rzeczy w toku sprawy, jako określone w art. 192 pkt 3 k.p.c. wskutek doręczenia wniosku, nie są identyczne ze skutkami doręczenia pozwu w procesie. Powołany przepis należy stosować poprzez art. 13 § 2 z daleko idącą modyfikacją. Przy jej uwzględnieniu dotychczasowy zbywca rzeczy, np. należącej do spadku, nadal zostanie uczestnikiem postępowania, ale i nowy nabywca powinien być przez sąd wezwany do udziału w sprawie w trybie art. 510 § 2 k.p.c.

§ 3. Posiedzenia i rozprawa oraz wysłuchanie uczestników

Konstytucyjna zasada jawności rozpoznawania spraw obowiązuje również w postępowaniu nieprocesowym. Artykuł 9 k.p.c. w zakresie wspomnianej jawności niczego nowego nie tworzy. Jest jedynie czymś w rodzaju ustawowego potwierdzenia konstytucyjnego obowiązku respektowania tej jawności w postępowaniu cywilnym.

Rozprawa jest odmianą posiedzenia jawnego. Wykładnikiem jawności posiedzenia i rozprawy jest publiczne rozpoznanie spraw (art. 152).

W procesie istnieje tylko rozprawa jako jedyny rodzaj posiedzenia, na którym sprawa może być rozstrzygnięta merytorycznie. Rozprawa jest bardziej dostosowana do dwustronności procesu i jego kontradiktoryjności. Charakteryzuje ją formalizm sprzyjający prawidłowemu rozpoznaniu sprawy (art. 210 i nast.). Posiedzenia jawne, na których załatwia się merytorycznie sprawy cywilne w postępowaniu nieprocesowym, są mniej sformalizowane, gdyż nie występuje tam w zdecydowanej większości wypadków sprzeczność interesów pomiędzy uczestnikami postępowania, dlatego w tym postępowaniu **posiedzenie jawne jest regułą, a rozprawa wyjątkiem**. Wyznacza się ją:

1) obligatoryjnie, tj. gdy istnieje konkretna norma prawna nakazująca wyznaczenie rozprawy.

- Wyznaczenie rozprawy jest obligatoryjne w sprawach dotyczących:
- a) ubezwłasnowolnienia (art. 555),
  - b) rozstrzygnięcia o tym, czy okoliczność, przedstawiona przez urząd stanu cywilnego wyłącza zawarcie małżeństwa (art. 564),
  - c) przyznania, powierzenia, wykonania, ograniczenia, zawieszenia, pozbawienia i przywrócenia władzy rodzicielskiej, zakazania osobistej styczności z dzieckiem oraz odebrania dziecka (art. 579),
  - d) przysposobienia (art. 586),
  - e) prawa rzeczowego (art. 608),
  - f) czynności rozporządzających rzeczą wspólną (art. 199 k.c.), czynności zwykłego zarządu (art. 201 k.c.), rozstrzygnięcia sporów powstałych na tle dokonania czynności rażąco sprzecznej z zasadami prawidłowego zarządu (art. 202 k.c.) oraz powoływania i odwoływania zarządcy (art. 616),
  - g) wyjawienia przedmiotów spadkowych (art. 656 i 657),
  - h) stwierdzenia nabycia spadku (art. 669 i 675),
  - i) uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 690 § 1);

2) fakultatywnie.

Fakultatywnego wyznaczenia rozprawy przewiduje art. 514 § 1 k.p.c. Stwierdza on, że poza wypadkami wskazanymi w ustawie wyznaczenie to zależy od uznania sądu. Ponadto od uznania sądu wyznaczenie rozprawy uzależnia art. 616 k.p.c. w sprawach zarządu związanego ze współwłasnością i użytkowaniem.

Jak już podkreślono, posiedzenia jawne, które w postępowaniu nieprocesowym są regułą, charakteryzują się mniejszym formalizmem. Należy dodać, że wyrazem tego odformalizowania, charakteryzującego także postępowanie egzekucyjne (art. 760 § 2), jest szerokie posługiwanie się instytucją wysłuchania uczestników postępowania. Przewiduje ją art. 514 § 1 k.p.c., odnoszący się do całego postępowania nieprocesowego. Zasada wynikająca z tego przepisu znajduje potwierdzenie w przepisach szczególnych. Mam na myśli art. 561 § 3 k.p.c., nakazujący wysłuchanie osób w nim wyszczególnionych przed wydaniem zezwolenia na zawarcie

małżeństwa oraz art. 582 k.p.c., posługujący się terminem „wysłuchanie” w znaczeniu złożenia oświadczeń⁸.

Instytucji wysłuchania nie można utożsamiać z przeprowadzeniem dowodu z przesłuchania uczestników postępowania (art. 299 w zw. z art. 13 § 2). Celem tej instytucji jest nie uzyskanie dowodu, lecz niezbędnych do rozpoznawania sprawy wyjaśnień i oświadczeń. Kodeks nie określa wyraźnie formy wysłuchania uczestników postępowania. Należy przyjąć, że może ono nastąpić na posiedzeniu sądowym lub pośrednio – przez zażądanie oświadczenia na piśmie. Za tym stanowiskiem przemawia fakt, że przepisy, jak np. cytowany art. 582 k.p.c., kładą znak równości między wysłuchaniem a umożliwieniem złożenia wyjaśnień na piśmie.

Jak już poprzednio zwrócono uwagę, w postępowaniu nieprocesowym nie wydaje się orzeczeń zaocznych. Bezczynność uczestników nie powoduje zawieszenia postępowania, gdyż sąd jest obowiązany z urzędu wyjaśnić okoliczności sprawy, istotne dla jej merytorycznego rozstrzygnięcia.

W postępowaniu nieprocesowym do uchylecia jawności posiedzenia czy rozprawy stosuje się odpowiednio przepisy art. 153 i nast. k.p.c. Rozróżnienie posiedzenia i rozprawy ma znaczenie tylko w postępowaniu przed sądem I instancji. Rozróżnienie to jest zbędne w postępowaniu przed sądem II instancji, gdyż w zasadzie sąd ten (por. nb 202-210) rozpoznaje merytorycznie wszystkie sprawy na rozprawie.

W postępowaniu nieprocesowym sąd rozpoznaje na posiedzeniu niejawnym kwestie natury formalnej i wpadkowe (incydentalne). Odmienne jednak niż w procesie może w sytuacji z art. 514 § 2 k.p.c. oddalić wniosek na posiedzeniu niejawnym, z powodu braku legitymacji po stronie wnioskodawcy.

---

⁸ Dla poszczególnych rodzajów spraw wysłuchanie przewidują ponadto przepisy art. 533, 547 § 1, art. 548 § 2, art. 554 § 2, art. 556 § 1 i 2, art. 565 § 1, art. 576, 583 i 691 § 1 k.p.c.